

KİTAP TANITIMI

TARİHSEL SÜREÇTE EŞARİLİK MATURİDİLİK İLİŞKİSİ

Mehmet KALAYCI

Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2013, 384 s.

Abdullah Ömer YAVUZ

Arş. Gör., Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

aomeryavuz@erciyes.edu.tr

İslam Tarihinin hemen her döneminde neşet eden çeşitli düşünce ekollerinin, fikri yapılanmaların yanı sıra ümmetin ekseriyetini oluşturan, geniş halk kitlelerini içinde barındıran ana gövde Ehl-i Sünnet olmuştur. Ehl-i Sünnetin salt manada bir mezhep mi, yoksa pek çok ekolü ve zümreyi barındıran şemsiye bir kavram mı olduğu halen tartışılmaktadır. Burada önemli olan Ehl-i Sünnet düşüncesinin hem toplumsal olarak hem de zihni kuşatıcılık bağlamında İslam'ı çepeçevre saran bir öneme sahip olmasıdır. Ehl-i Sünnetin tarihsel serüveni göz önüne alındığında birbirinden oldukça farklılık arz eden kolları olmasına rağmen hepsinin ana düşünce yelpazesinde bulunduğu görülecektir.

Ehl-i Sünnetin iki ana kolu olarak Eşarilik ve Maturidilik özellikle Selçuklu ve Osmanlı döneminde İslam dünyasında Sünni ana omurgayı oluşturmuştur. Bu ana omurga İslam medeniyetinin belirgin çizgilerini meydana getirmiştir. Bugün itibarıyla iki kardeş mezhep olarak telakki edilen bu İslam düşünce ekollerinin arasındaki ilişki ve değişim-dönüşüm noktaları pek gündeme getirilmemiştir. Söz konusu bu iki mezhebin teşekkül süreçleri, tarihsel serüvenleri, toplumsal ve siyasal yapılarla olan ilişkileri irdelendiğinde düşünce yapılanmalarının arka planı, ardında yatan esaslı sebepleri netleşecektir. Mehmet Kalaycı tarafından doktora tezi olarak hazırlanan ve kitap olarak okuyucuya sunulan "Tarihsel Süreçte Eşarilik ve Maturidilik" adlı bu eser, sözünü ettiğimiz meseleyi ele almaktadır.

Çalışma giriş, üç bölüm ve sonuçtan oluşmaktadır. Giriş bölümünde öncelikle çalışmada kullanılacak kaynaklar ele alınmaktadır. Bu bağlamda Eşarilik ve Maturidilik yalnızca itikadi ve mücerret bir olgu olarak değil tüm toplumsal yönleriyle ele alınmakta ve alakalı pek çok kaynağa başvurulmaktadır. Başta tabakât ve bibliyografi eserleri, siyasal ve sosyal tarih kitapları, makâlât geleneğinin önemli koleksiyonları, kelim eserleri ve

çağdaş araştırmalar çalışmanın ana kaynakçasını oluşturmaktadır. Yazar, araştırmada kullandığı bu eserlerin, inceleme alanlarıyla olan bağlantılarını sebep-sonuç bağlamında ele almakta ve bu eserleri neden tercih ettiğine değinmektedir. Kaynakların ardından çalışmanın metodu belirlenmiştir. Yazar, İslam Mezhepleri Tarihinin usul ve yöntemlerine sadık kalarak objektiflik, fikir-hadise irtibatı, fikirlerde ve şahıslarda derinleşme, bütüncül tarih perspektifi, betimleyici bakış açısı başta olmak üzere araştırmanın yöntemlerini ele almaktadır.

Eserin birinci bölümünde Eşariliği ve Maturidiliği besleyen ana damarlara, toplumsal yapılara değinilmektedir. Her iki mezhebin fikri yapılanmasının ardında toplumsal ve dini taban önemli bir etkidir. Eşarilik düşüncesinin arka planında Küllabilik, Şafiilik, Malikilik, Sufilik yer almaktadır. Bu bağlamda söz konusu edilen düşünce ekollerinin İslam'ı anlama gayretleriyle Eşarilik arasında paralellikler mevcuttur. Maturidilik düşüncesi ise Mürcie, Hanefiyye geleneği ile yakın ilişki içinde olmuştur. Ancak yazar, Eşarilik ve Maturidilik geleneğinin farklı yönlerine işaret etmek suretiyle Eşarilik düşüncesinin yaygın ve kabul gören hızlı yükselişini ve Maturidilik düşüncesinin hemen yaygınlaşmama meselesini toplumsal yapılanma ve fikri arka planla irtibatlandırmaktadır. Nitekim Maturidiliğin teşekkül süreci uzun zaman almış, İmam Maturidi'nin tanınması asırları bulmuş, bir anlamda mezhebin oluşumu Hanefi geleneğinin gölgesinde kalmıştır.

Çalışmanın ikinci bölümü Eşarilik-Maturidilik ilişkisinin coğrafi, siyasi, sosyo-politik bağlamlarına ayrılmıştır. Bu iki mezhebin toplumsal yapıları kadar buldukları ortamlar, yakaladıkları imkânlar belirleyici rol almıştır. Eşariliğin Bağdat ve çevresinde konuşlanması, bir yönüyle Mu'tezile başta olmak üzere pek çok düşünce hareketiyle karşılaşmasını sağlamış, bir diğer yönüyle ise siyasi kadrolarla yakınlaşmasını, yeri geldiğinde iktidarlarla ortak hareket etmesini kolaylaştırmıştır. Maturidilik ise kırsal coğrafyada başlayan etki alanı Horasan-Maveraünnehir bölgesiyle sınırlı kalmıştır. Maturidiliğin iktidara uzak coğrafyası, siyasetin Maturidiliği görmezden gelmesinin nedenlerinden biri olmuştur.

Şafii, Maliki, Sufi kadroların bulunduğu Eşarilik, Hanefi çizgisinden gelen Maturidiliğe göre daha avantajlı olmuştur. Selçuklular Döneminde inşa edilen Nizamiyye Medreselerinin Eşari çizgide olması oldukça dikkat çeken bir durumdur. "Eşari Medrese" yapılanması Osmanlı geleneğinde de devam etmiştir. Yazara göre Eşariliğin Maturidiliğe göre daha çok tercih edilmesi siyasi-coğrafi-toplumsal nedenlerle izah edilmektedir.

Eşariliğin Maturidilikle karşılaşması h. IV asırda başlamış, h. V. asrın sonlarında ise restleşmeye dönüşmüştür. İki mezhebin de birbirlerine karşı yönelttiği ağır eleştiriler olmuştur. "Tekvîn" sıfatı çerçevesinde şekillenen bu restleşme, geçmişteki Hanefi-Şafii rekabetini de canlandırmıştır. Bu

dönemde Hanefilik ve Maturidilik aleyhtarı pek çok düşünce, fikir hayatındaki yerini almıştır.

Fahreddin Razi ile felsefi bir boyut kazanan Eşarilik, zamanla kelami kimliğinin de üstüne çıkmak suretiyle farklı bir yöne evrilmiştir. Taftazani'nin ilk defa Maturidiliği Eşarilikle birlikte Ehl-i Sünnetin iki ana kolundan birisi olarak takdim etmesi tesadüfi değildir. Yazar, bu dönemde üretilen metinlerin genel çerçeve metinleri olduğunu ve Osmanlı medreselerinde tercih edilmelerinin sebebinin bu olduğunu aktarmaktadır.

Çalışmanın üçüncü bölümünde ise Eşarilik-Maturidilik ilişkisinin fikri çerçevesi ele alınmaktadır. Eşariliğin eklettik yapısı epistemolojik farklılıkların da nedeni olmuş, tek bir mezhep olmaktan ziyade birçok farklı yaklaşımı içinde barındıran bir yapıya dönüşmüştür. Ancak Maturidilik ise daha sabit bir yapılanma içinde gelişimini devam ettirmiştir. Bu minvalde fikri çerçevelerini inceleyen yazar, meseleyi tasavvufi boyut, felsefi boyut, kelami boyut olmak üzere üç ana başlıkta ele almıştır. Maturidi geleneğe bakıldığında tasavvuf ve felsefeye karşı daha mesafeli olduğu, Eşariliğin ise hem tasavvuf hem de felsefeyle içli dışlı bir yapısının olduğu gözlemlenmektedir. Aslında tasavvuf temel alındığında fikri yapıda bir kısıtlanma, felsefe temel alındığında halk tabanında daralma olması muhtemeldir. Eşarilik bu iki bağlamında tezahürü olan kolları ile temsil edilmiştir. Yazar, tasavvuf-mezhep bağlamında ele aldığı bu konuyu pek çok açıdan değerlendirmektedir. Horasan Sufiliği, Gazali'nin sufi tavrı ve Eşariliğe etkisi, Maturidiliğin tasavvufa yaklaşımı, her iki mezhep arasındaki keşf ve ilham konularıyla ilgili tartışmalar söz konusu edilen yaklaşımlardan bazılarıdır.

Eşarilik-Maturidilik ilişkisini tasavvufla ilişkisi bağlamında değerlendiren yazar, ayrıca felsefi boyut bağlamında da ele almaktadır. Kelamın ortaya çıkış sürecinden itibaren özellikle de Sünni Kelamın batını karakterli yorumlarla olan mücadelesi göz önüne alındığında kelam-felsefe ilişkisinin öncelikle savunmacı bakışla değerlendirildiği anlaşılacaktır. Yazar, Eşari düşüncesinin Batını-İsmaili fikriyatla mücadele aracı olmasına değinmekte, Sünni iktidarların Eşari tercihlerini isabetli görmektedir. Ancak Gazali ve Razi ile birlikte felsefeyle farklı bir diyalog içerisine giren Eşarilik, kelamın tüm kapılarını felsefeye açmıştır.

Yazar, üçüncü bölümün son kısmını Eşarilik-Maturidilik ilişkisini Kelam bağlamında değerlendirmektedir. Nitekim daha önce sözünü ettiği siyasi, toplumsal, dini yapıları, iki mezhebin farklı yaklaşımlarına sebep olmuş, tasavvuf ve felsefeyle ilişkileri birbirinden farklı cereyan etmiştir. Kelamla ilgili ana tartışmaların noktası ise "tekvin" sıfatı olmuş, bu bağlamda ciddi tenkitler karşılıklı olarak zikredilmiştir. Ayrıca Eşarilik ve Maturidilik arasında bilgi, akıl, marifetullah, hüsün-kubuh, nübüvvet, iman ve fiiller konuları çeşitli ihtilaflara neden olmuştur. Bu farklılaşmanın ardında ayrı zihniyet yapıları ve farklı metodik yaklaşımlar bulunmaktadır.

Maturidi kelamcılığı, oluşum sürecinde ortaya koyduğu üst düzey performans, ilerleyen zamanlarda devam ettirilememiş, bir anlamda kelam ihmal edilmiştir. Yazar Eşari ve Maturidi geleneğin birleştikleri ve ayrıştıkları noktaları, zamanla değişen, dönüşen yapılarını, ihtilaf sebeplerinin arka planlarını ele alarak bu bölümü bitirmiştir.

Tarih boyunca çokça tartışma gündemine gelen, gelmeye devam etmesi de beklenen Sünni paradigmanın iki önemli mezhebi olarak Eşarilik-Maturidilik ilişkisini, toplumsal, kültürel, siyasi, coğrafi, yönleriyle ele alarak bu iki ana düşünce okulunu tasavvufi, felsefi, kelami boyutlarıyla değerlendiren çalışma, bu alanda yapılacak araştırmalara da katkı sağlayacaktır.